

PESMA KAO ZNANJE O NEMOĆI

*Našto pesme, kad za telo
Od njih polze niko nema...*

J. Sterija Popović

Pesnici, ne baš tako retko i izuzetno, znaju da poreknu smisao, vrednost i značaj sopstvenog stvaralaštva, a katkad ovaj čin negacije obuhvati i poeziju uopšte, dakle čitavu opredeljenu oblast u kojoj se ispoljavaju njihove stvaralačke ambicije i delanja. Ova situacija samoporicanja naročito je zanimljiva kada se manifestuje kao pragmatička nedoslednost, kada se akt negacije pesništva ovaploti u nečemu što je autopoetička objava ili pesnički sastav.

Motivi i razlozi ovog samoporicanja prilično su raznovrsni, a često su i različitog obima i doslednosti: kreću se u rasponu od onih filozofskih, gde je autopoetičko odricanje samo deo jedne obuhvatnije i krajnje konsekventne negacije, kakva je svojstvena npr. nihilističkom pogledu na svet (kao što je to kod Sterije), do onih psiholoških, gde je čin odricanja povezan s eventualnim stvaralačkim frustracijama, sa samopreispitivanjem i krajnje subjektivnim vrednovanjima. Katkad je samoporicanje tek jedan od pojavnih oblika osporavanja kao važnog segmenta poetičkog programa individue ili čitave pesničke škole/pravca (kod avangardista, recimo). Napokon, postoji onaj vid autonegacije koji je posledica trezvenog uvida u objektivno stanje pesništva: tj. u njegov društveni status i značaj, u njegovu čitavnost i dejstvenost, u njegovu pozicioniranje na društvenoj mapi prilikom preraspodele ingerencija i moći različitih diskursnih praksi.

Poslednja vrsta poricanja naročito je aktuelna danas, u savremenom kulturnom kontekstu. Zahvaljujući sadašnjoj neobuzdanoj proizvodnji i potrošnji znakova i poruka, dolazi do njihove svojevrsne devalvacije. Pri tome, oni vidovi semioze koji nisu koncipirani tek za jednokratnu, brzu i lagodnu konzumaciju postaju neka vrsta nepotrebnog atavizma. *Oteščala forma* i *produžena percepcija* – prema učenju ruskih formalista, bitne odlike literature (pa i umetnosti uopšte) – danas više nemaju status fenomena kojima se ostvaruje višak informativnosti ili, makar, drugačija vrsta informacije. Naprosto, danas to izgleda kao izlišna komplikacija u procesu sporazumevanja, kao nešto što stoji nasuprot informaciji samoj, kao šum...

U takvom jednom okruženju, autor sa sklonostima za onaj modus pisanja koji se odlikuje hermetičnošću i nepopularnošću – kakav je recimo poezija – mora posumnjati u vrednost ili makar uspeh sopstvenog poduhvata. Bez željene čitalačke recepcije, a tako i bez aspiracija na društvenu važnost i eficientnost diskursa koji obdelavaš (čak i u okviru samog literarnog polja), bez realno utemeljene težnje da utičeš na aktuelni poredak, svom stvaralačkom činu nužno oduzimaš značaj.

Zato, ukoliko se poezija, poput ostalih diskursnih praksi, poima kao sprega znanja i moći, onda je njeno aktuelno (sada već višedecenijsko) pozicioniranje u kulturi krajnje specifično.

Sudeći po svemu, poetski diskurs danas jeste svojevrsna sprega znanja i nemoći, što je za rezultat imalo i to da pesnička znanja budu koncipirana na sasvim osoben način. Iako je saznajna funkcija i vrednost poezije, pa i književnosti uopšte, bila osporavana vrlo rano, još u Platonovom poetičkom učenju, njena efikasnost onda nije bila dovodena u pitanje. Naprotiv, upravo zbog moćnog a negativnog društvenog delovanja pesnici su i morali da budu proterani iz države. Međutim, onoga trenutka kada se čitalac, kao poslednji beočug u lancu poetskog magnetizma, definitivno „razmagnetisao“ i postao „imun“ na pesništvo – poetska znanja, kakva god da su bila po svojoj vrednosti i prirodi, izgubila su važnost.

Sasvim konsekvantno, unutar „agonistike jezičkih igara“ poeziji je pripalo periferno mesto, te je tokom preraspodele legitimnih znanja između diskursnih praksi poetskom govoru pripala „tematizacija ‘malog’, neznatnog i uzgrednog kao imaginativna alternativa oficijelnog, proklamovano bitnog i opšteznačajnog“. Na osnovu takvog tematskog usmerenja na „poetizaciju minornog, marginalnog i trivijalnog“, književna kritika je izdvojila čitav jedan pravac u savremenom srpskom pesništvu. Važni predstavnici ovog pesničkog toka su: Simon Simonović, Nikola Vujčić, Ibrahim Hadžić, Živorad Nedeljković, Dejan Ilić, Milen Alempijević, Zoran Pešić Sigma, Milivoje Pajović, Nenad Milošević i dr. (Brajović, 2009: 33). Svojevremeno sam, pišući o jednom od pobrojanih autora, smatrao da poezija takve vrste, zbog pomenutog procesa tematskog preusmerenja, počinje da funkcioniše kao rezidualna oblast „malih priča o svakodnevlju“, koja ne podleže totalizujućim strategijama velikih priča, postajući time „iznenadno područje slobode i neočekivana tačka otpora“.

Iako su mi ovi stavovi još uvek zavodljivi, danas ipak smatram da je potrebno otići korak dalje u razmatranju problema moći, vrednosti i dometa poetskog diskursa. Čija je to tačka otpora – poezija? Sloboda – u čije ime i za koga? Iako pesništvo, zahvaljujući svom verbalnom, sintaksičkom i semantičkom ustrojstvu, ima nesumnjivu sposobnost subverzije, a katkad zaista i podriva strategije drugih, dominantnijih diskursnih praksi – kao trajni problem ostaje pragmatički aspekt poetskog kazivanja. Dakle, vraćamo se iznova čuvenom sartrovskom pitanju: „za koga se piše“ poezija?

Pesnik i esejista Nebojša Vasović daje zanimljiv odgovor na ovo pitanje u poetskom sastavu „Pišem“:

*Pišem za izdavače
kojima su dolari
jedina ljubav i briga,
za čitaoce namučene
cenom struje i hleba,
za gladne koji ne čitaju knjige,
za prijatelje rasejane po svetu
koji i ne znaju da se bavim pisanjem,
za njihovu decu koja govore
sve jezike osim ovog na kojem pišem,
za moju decu koja se nisu rodila,
za rasute maslačke,
radioaktivne čestice.
Najzad sam postao pisac,
više ne pišem za sebe.*

(Vasović, 2006: 7)

Ponuđeni odgovor ima retoričko ustrojstvo paradoksa, jer poetski subjekt (za ovu priliku identifikovaćemo ga kao „pisca“) svoje tekstove namenjuje onima „koji ne čitaju knjige“, onima „koji i ne znaju da se [on] bavi pisanjem“, onima koji „govore sve jezike osim ovog na kojem [on] piše“, ne bi li pomenuto odsustvo čitalačke publike u završnim stihovima pesme poprimilo dimenzije apsurdna: spisi pesničkog subjekta upućeni su nerođenoj deci, „rasutim maslačcima“, „radioaktivnim česticama“.

Šta ovo nabranje i nizanje *nemogućih čitalaca* ima za svoj uzrok i učinak?

Podimo najpre od posledica koje su očiglednije: poetsko Ja odriče svaku komunikativnu vrednost svom spisateljskom delu, čime smo se obreli u sferi razmatranog samoporicanja. Jer, pisanje bi moralo da bude čin komunikacije, ono ne sme da ima karakter solilokvija, na čemu insistiraju brojna poetička učenja baš kao i završni stih Vasovićeve pesme (doduše, ironijski). Dakle, ako tekst nije namenjen samom piscu, a nije ni bilo kojoj (kakvoj) postojećoj čitalačkoj instanci, onda je reč o *spisu ni za koga, o pisanju nikome namenjenom i nikome potrebnom*.

A sad, otkuda to da su čitaoci poezije u principu nemogući? Reč je o sledećoj činjenici: jaz koji postoji između tzv. „implicitnog čitaoca“ – onog koji bi po vrednosno-ideološkom i saznanom horizontu bio najbliži samom autoru, i „realnog čitaoca“ – konkretnog recipijenta pesničkog teksta, zamislivog čoveka od krvi i mesa kadrog da drži knjigu u rukama i eventualno voljnog da zadrži pogled na napisanom; takav je i toliki da poetski sastav ne može pretendovati na bilo kakvu dejstvenost.¹

Putem ovakvih prozrenja sopstvene nevažnosti, poetski diskurs, kao specifična sprega znanja i nemoći, postaje mesto artikulacije sasvim specifičnog iskustva – znanja o (sopstvenoj) nemoći. Jedan aspekt ovog znanja opitno se usavršavao i bivao sve rafinovaniji pesničkim naraštajima unazad. Potvrde takvog iskustva imamo još u Sterijinom nedovršenom pesničkom sastavu „Siromašni pevac“ (1856), čiji stihovi tematizuju tipičnu pesničku sudbinu na ovim prostorima, opominju na žalosne egzistencijalne okolnosti s kojima se suočavaju nosioci pesničkog pozvanja. Napokon, ovi stihovi mogu se delimično primeniti i na poslednje godine Sterijinog života. Spisak protraćenih srpskih pesnika je nepregledan, pa se njime ovde neću ni baviti. Retki su, ako ne izuzetni slučajevi da se moć i autoritet pesnika protezala preko granica književnog polja. U čemu je onda novost pojave o kojoj pišem? Rekao bih u savršenoj usklađenosti znanja o nemoći i nemoći tog istog znanja. Koliko god da su pesnici oduvek zauzimali društveni položaj marginalaca i autsajdera, poetski diskurs po pravilu nije imao ekvivalentan status unutar sfere diskursnih praksi: naime, za stihove siromašnog i izgladnelog pevcu Sterija kaže da su bili „sa ushitom“ slušani, da su posedovali moć „očarati srce“ i „probuditi glas“ svome rodu, te da su imali funkciju „uzdizati roda cenu“.

¹ Umesto termina „implicitni čitalac“ (*implied reader*) Volfganga Izera mogli bismo posegnuti i za drugim bliskim terminima, kao što su: „arhičitalac“ (*l'archilecteur/superreader*) Mišela Rifatera, „uzorni čitalac“ (*model reader*) Umberta Eka, „obavešteni čitalac“ (*informed reader*) Stenlija Fiša (v. Popov 1993). Ovi koncepti srodni su utoliko što je reč o čitalačkim instancama koje su tekstualno determinisane. U tom smislu, svi ovi „čitaoci“ su hipotetički/idealni agensi čitanja, čije su interpretacije podudarne ili makar bliske sa tekstualnim kodom. Dakle, reč je o agensima tzv. „utemeljenih“ čitanja. Upravo izuzetno kompleksna enkodiranost savremenog pesništva, tj. zahtevanje vrlo visokog nivoa književnih kompetencija vodila je najpre ka udaljavanju, a potom i definitivnom razdvajanju realnih i idealnih čitalačkih instanci kada je ovaj literarni žanr u pitanju.

Koliko je to nesrodno i udaljeno od savremenog kulturnog konteksta i od situacije o kojoj svedoči pesma Nebojše Vasovića!

Ovakvom prosuđivanju lako se mogu uputiti izvesne primedbe. Recimo, da Vasović u citiranoj pesmi namerno odabire i podešava svoje „čitaoce“ tako da oni ne budu sasvim mogući. Takođe, da interpretator pesme (potpisnik ovih redova) upravo takve, nemoguće čitaoce proglašava za sve hipotetičke i mislive slučajeve „realne publike“ pesništva. Sve je to tačno, ali pragmatička spornost poezije u današnjem vremenu ostaje neporeciva i ne mogu joj se koreni tražiti u nekoliko pesničkih ili kritičarskih sofizama.

Priča o pesništvu, znanju i moći na tome se, naravno, ne završava. Nove dimenzije ovog problema ponovo pronalazimo u Vasovićevoj poeziji – u poetskom tekstu objavljenom nešto kasnije („Šta još?“). Ovde se autor, vođen istovrsnom mišlju, koristi nešto drugačijim, pa i obrnutim književnim postupkom – istovremenim nabranjem i odricanjem mogućih čitalačkih instanci:

*Česlav Miloš je nobelovac
(ljubitelji knjige ne čitaju Miloša)
Miloš je poreklom Poljak
(Poljaci ne čitaju Miloša)
Miloš je živeo u Americi
(Amerikanci ne čitaju Miloša)
Miloš je poznavao Papu lično
i bio vatreni katolik
(katolici ne čitaju Miloša)
Miloš je mrzeo komunizam
(antikomunisti ne čitaju Miloša)
Miloš je u Berkliju predavao poeziju
(studenti ne čitaju Miloša)
Miloš je doživeo poznu starost
(stari ne čitaju Miloša)
Miloš je umro 2004. u 93. godini
i sahranjen kao slavan pisac
(niko od prisutnih na toj sahrani
danas ne čita Miloša)
Šta Miloš treba još da uradi
da bi ljudi čitali Miloša?*

(Vasović, 2014: 97)

Za razliku od prve razmatrane pesme, ovde pomenuta publika jeste moguća utoliko što zadovoljava jedan od uslova za aktivan odnos prema tekstu – deli sa piscem (Česlavom Milošem) izvestan skup zajedničkih vrednosti i afiniteta: nacionalnu i versku identifikaciju, političke stavove, bibliofiliju, godine... Međutim, svi pobrojani predstavnici moguće publike (ljubitelji knjige, Poljaci, Amerikanci, katolici, antikomunisti, studenti, stari) – negirani su: akt čitanja je neophodan uslov da bi se neko (o)kvalifikovao kao čitalac, a, kako pesnik veli, „danas [niko] ne čita Miloša“. Vremenski prilog „danas“ sugerše ipak da je odsustvo realne čitalačke publike, koliko god aktuelan, tek jedan od stadijuma u istoriji delovanja Miloševog

književnog opusa, a da je njemu prethodio i period zavidne čitanosti. Istovremeno, to znači da ta prethodna faza, doba pune ekspanzije i popularnosti Miloševog stvaralaštva (ako je ta popularnost bila utemeljena na pomenutom skupu zajedničkih vrednosti i afiniteta), ima više veze sa vanestetskim kvalitetima, nego li sa funkcijom i vrednostima koje se obično smatraju dominantnim i/ili razlikovnim obeležjem umetničkih tekstova.

Deluje primamljivo pretpostavka da marginalizovanost i potpuna razvlašćenost poetskog (pa i literarnog) diskursa ima veze s tim da dominaciju unutar strukture umetničkih napisa imaju estetska funkcija i vrednost, a da se fenomen estetskog tradicionalno vezuje za čin bezinteresnog dopadanja. S obzirom na to da je reč o složenom problemu, za koji se ne očekuje konačno ili makar skoro razrešenje, pozivanje na Kantovo učenje ovde ima za cilj samo da podseti upravo na to kako naš pristup i odnos prema umetničkim (estetskim) fenomenima često nema pomenuti bezinteresni, estetski karakter. Sudeći po Vasovićevoj pesmi, upravo je takav odnos obeležio etapu intenzivne popularnosti Miloševog stvaralaštva.

Stvari ne izgledaju bitno drugačije ni u okviru estetičke teorije Jana Mukaržovskog, iako ovaj češki strukturalista estetsko ne posmatra u nekoj idealnoj čistoti i odvojenosti od drugih funkcija, vrednosti i interesa. Naprotiv, on estetsku funkciju (vrednost) sagledava u stanju napetosti, pa i prožimanja sa ostalima, neestetskim funkcijama (vrednostima), usled čega i upozorava na složen karakter i delovanje umetničkih artefakata. Prijem umetničkog dela determinisan je uvek i religioznim, ideološkim, etičkim i raznim drugim vrednostima i normama, prisutnim u njegovoj strukturi, a sve ove vrednosti s kojima se estetsko odnosi zadaju mu sasvim specifičnu kakvoću (Mukaržovski, 1987). Ipak, funkcionalističko stanovište Mukaržovskog podrazumeva i to da se „suštinski aspekt neke delatnosti“ ogleda „u postizanju specifičnog cilja koji [ona] sebi zadaje“, pa se tako i umetnički poslovi, baš kao i umetnički artefakti odlikuju „prevlašću estetske funkcije“ (Perniola, 2005: 185). Svakako, ovo otvara prostor za razlikovanje manje ili više legitimne upotrebe, pa i zloupotrebe umetničkog. Na pomenuto očigledno pomišlja i Vasović kada govori o (ne)čitanju Miloševih knjiga iz brojnih pogrešnih razloga. Paradoksalnost pesničkog poduhvata sada bi se sastojala u sledećem: zašto bi iko obdelavao poetski diskurs, ako je gotovo izvesno da poetski artefakti svoju popularnost, ili puku čitanost, stižu nezavisno od njihove poetske/estetske vrednosti.²

Konačno, ima tu još jedna komplikacija koja pobuđuje naročitu pažnju, jer je od dalekosežnog značaja. Među pobrojanim (nekadašnjim) realnim čitaocima Miloševih knjiga posebno su zanimljivi „ljubitelji knjige“ i „studenti“: oni bi, kao pretpostavljeni pripadnici „književnog miljea“ i eventualno predstavnici kulturne elite, ne samo po ideološkim i vrednosnim, već i po sazajnim karakteristikama (po jezičkim i književnim kompetencijama) morali da budu vrlo blizu instanci „implicitnog čitaoca“ Miloševog stvaralaštva. Ipak, oni su svrstani u isti niz sa ostalim, manje relevantnim konzumentima, pa se čini da ni njihove čitalačke aktivnosti

² Često smo, na primer, svedoci da je recepcija „istočnih autora“ na Zapadu (pod istočnim autorima ovde podrazumevam one sa evropskog Istoka, ali se ova tvrdnja može i geografski proširiti), bez obzira na to da li je reč o tačnim ili pogrešnim vrednovanjima, najčešća vođena pogrešnim interesima i interesovanjima. Naravno, sličnih tendencija ima i na Istoku, s tom razlikom što je tu manja opasnost da se sopstvena aksiologija pobrkava s univerzalnom. Srodni mehanizmi na delu su uvek kada je reč o fenomenu interkulturalnih transakcija, tj. prilikom odabira šta treba da bude preneseno preko granica sopstvene kulture, u ma kojem smeru.

nisu vođene autentičnim interesovanjem za književnost, tj. poeziju.³ Isto važi i za književnog kritičara, koji bi po pravilu morao da bude najbliži implicitnom čitaocu poezije: ni njegove aktivnosti nisu rukovođene bezinteresnim dopadanjem, niti su uvek tumačenja i vrednovanja utemeljena isključivo na estetskim vrednostima. I dnevna, tj. novinska kritika, s jedne, i akademska kritika, s druge strane, čvrsto su ugrađene u institucionalni sistem jednog društva, bilo da je reč o ustanovama za distribuciju i potrošnju književnih dobara, bilo da je reč o poretku institucija prosvetno-naučnog karaktera. Osim toga, kritički diskurs je *hegemonijski diskurs* par excellence: ne samo da je reč o dominaciji koja se uspostavlja uz pristanak potlačenog, već je na delu čitav niz razrađenih postupaka diskretnog nametanja određenih vrednosti, pretpostavki, uverenja i stavova. Ključna metodološka pretpostavka većine kritičkih škola/pravaca jeste da se moraju diferencirati *legitimna čitanja* od onih koja to nisu, a to je istovremeno osnova za uspostavljanje hegemonije.⁴

Tako se vraćamo na jedno od pitanja kojima sam otpočeo ovo razmatranje – na ideju o emancipatornoj moći „malih priča“. Ona je upravo artikulisana i promovisana putem kritičkog i akademskog diskursa (u čemu sam uzeo i lično učešće), a time je, ispostavlja se, i specifična, subverzivna misija „poezije malog, neznatnog i uzgrednog“ učvršćena upravo u doktrini „gospodara i čuvara smisla“.

Toliko o slobodi i otporu. O tome pesnici poput Vasovića nemaju nikakvih zabluda.

Navedena dela:

- BRAJOVIĆ, Tihomir, 2009. „Identiteti i (dis)kontinuiteti. Panoramski osvrt na savremeno srpsko pesništvo“, *Kratka istorija preobilja. Kritički bedeker kroz savremenu srpsku poeziju i prozu*. Zrenjanin: Agora, str. 12–52.
- VASOVIĆ, Nebojša, 2006. *Ni ljubavi ni hleba*. Kraljevo: Narodna biblioteka „Stefan Prvovenčani“.
- VASOVIĆ, Nebojša, 2014. *Neka, hvala*. Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada.
- MUKARŽOVSKI, Jan, 1987 [1936]. „Estetska funkcija, norma i vrednost kao socijalne činjenice“, *Struktura, funkcija, znak, vrednost. Ogledi iz estetike i poetike*, prev. A. Ilić. Beograd, Nolit, str. 11–86.
- PERNIOLA, Mario, 2005. *Estetika dvadesetog veka*, prev. D. Dobrosavljević – M. Matić Radovanović, Novi Sad: Svetovi.
- POPOV, Jovan, 1993. *Oslobođeni čitalac. Ogledi o teoriji i praksi čitanja*. Novi Sad: Matica srpska.

³ Evidentno je da se u ovom ogledu Miloševo stvaralaštvo prečesto poistovećuje s poezijom, iako je navedeni nobelovac bio i romanopisac i esejista. Rečeno pravdam dvema okolnostima. Prvo, lično sam zainteresovan primarno za status i recepciju poetskog diskursa, te iz tog razloga svesno prenebrežavam izvesne činjenice. Drugo, Česlav Miloš je sebe smatrao pre svega pesnikom i to hermetičkim pesnikom, koji piše za malobrojnu čitalačku publiku, što u potpunosti odgovara pragmatičkim aspektima poetskog diskursa koje ovde razmatram.

⁴ Čak i najliberalniji kritičari i tumači, npr. oni iz tabora dekonstrukcije koji upravo poriču koncept „legitimnog čitanja“, liberalni su prvenstveno na deklarativnoj ravni, jer i sami otvoreno forsiraju kao poželjne određene metodološke/hermeneutičke postupke, nameću određen krug za svoju metodologiju karakterističnih interpretativnih problema, pa čak i moduse njihovog (ne)razrešavanja, a u skladu sa svim tim sprovode i odabir interpretativnog korpusa.